

Univerzitet u Beogradu
Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

V međunarodni naučni skup
Zlatibor 24-27. septembar 2011.

University of Belgrade
Faculty of Special Education and Rehabilitation

5th International Scientific Conference
Zlatibor 24-27. September 2011.

SPECIJALNA EDUKACIJA
I REHABILITACIJA *danas*
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION *today*

zbornik radova
proceedings

UNIVERZITET U BEOGRADU
FAKULTET ZA SPECIJALNU EDUKACIJU I REHABILITACIJU

UNIVERSITY OF BELGRADE
FACULTY OF SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION

V međunarodni naučni skup
**SPECIJALNA EDUKACIJA I
REHABILITACIJA DANAS**

Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

The Fifth International Scientific Conference
**SPECIAL EDUCATION AND
REHABILITATION TODAY**

Zlatibor, September, 24-27. 2011.

**Zbornik radova
Proceedings**

Beograd, 2011.

Belgrade, 2011

SPECIJALNA EDUKACIJA I REHABILITACIJA DANAS
SPECIAL EDUCATION AND REHABILITATION TODAY

Zbornik radova
Proceedings

V međunarodni naučni skup
The Fifth International Scientific Conference
Zlatibor, 24-27. septembar 2011.

Izdavač/Publisher:

Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation
Visokog Stevana 2, 11 000 Beograd
www.fasper.bg.ac.rs

Za izdavača/For publisher:

Prof. dr Jasmina Kovačević, dekan

Urednici:

Prof. dr Nenad Glumbić, Doc. dr Vesna Vučinić

Štampa/Printing:

AKADEMIJA

Beograd

Tiraž/Circulation: 300

ISBN

SOCIJALNE VEŠTINE DECE SA OŠTEĆENJEM VIDA U REDOVNOJ ŠKOLI

Aleksandra Grbović, Branka Eškirović, Branka Jablan
Univerzitet u Beogradu, Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju

Socijalne veštine predstavljaju sposobnost ispoljavanja društveno prihvatljivog ponašanja koje u situacijama izvršavanja različitih socijalnih zadataka dovode do pozitivnih ishoda u socijalnom polju (Gresham, et al. 2001). Teškoće u prijemu i korišćenju vizuelnih informacija kod dece oštećenog vida utiču na razvoj, usvajanje i ispoljavanje socijalnih veština od najranijeg doba. Brojni teorijski i istraživački podaci pokazuju da sredina u kojoj dete živi i uslovi koje ona obezbeđuje imaju značajnu ulogu u razvoju svakog, pa i deteta sa oštećenjem vida. Roditeljska podrška, adekvatna uklopljenost u vršnjačku grupu i odgovarajući obrazovni uslovi predstavljaju najznačajnije faktore razvoja socijalnih veština slepih i slabovidih učenika.

Cilj rada je ispitivanje nivoa socijalnih veština slepih i slabovidih učenika redovnih škola u odnosu na stepen oštećenja vida i pol, kao i poređenje nivoa socijalnih veština učenika sa oštećenjem vida iz redovnih škola i vršnjaka tipičnog razvoja. Uzorak je činilo 29 slepih i slabovidih adolescenata i 151 vršnjak bez oštećenja vida. Obuhvaćeni su učenici sedmih i osmih razreda osnovnih škola i srednjih škola u četvorogodišnjem trajanju. Podaci o socijalnim veštinama, dobijeni su na osnovu procene socijalno kompetentnih i antisocijalnih ponašanja, korišćenjem Skale socijalnog ponašanja u školi - SSBS-2 (Merrell, 2002., School Social Behavior Scales, Second Edition).

Rezultati istraživanja pokazuju, da učenici sa oštećenjem vida koji se školuju u redovnim školama, imaju visok nivo socijalnog ponašanja i ne razlikuju se od vršnjaka tipičnog razvoja. Slabovidni učenici u poređenju sa slepim, imaju viši nivo socijalne kompetencije, ali i antisocijalnih ponašanja, a socijalno ponašanje devojaka je na višem nivou u poređenju sa mladićima. Učenici sa oštećenjem vida imaju više skorove socijalno kompetentnog ponašanja u poređenju sa decom tipičnog razvoja, a statistički značajne razlike, utvrđene su u domenu antisocijalnih ponašanja (nivo 0,05), u čijoj osnovi stoji viši nivo Hostilno/Iritabilnih ponašanja u grupi učenika tipičnog razvoja.

Ključne reči: socijalna kompetentnost, antisocijalno ponašanje, učenici sa oštećenjem vida, učenici redovnih škola

UVOD

Socijalne veštine predstavljaju sposobnost ispoljavanja socijalno prihvatljivog ponašanja koje u situacijama izvršavanja različitih socijalnih zadataka dovodi do značajnih socijalnih ishoda (Gresham, et al. 2001). Stiču se učenjem, i obuhvataju specifična verbalna i neverbalna ponašanja pojedinca u interpersonalnom kontekstu. U proteklom periodu studije su bile usmerene na proučavanje socijalnih veština dece sa smetnjama u razvoju koja se obrazuju u školama internatskog tipa i specijalnim školama, dok se u poslednje vreme fokus istraživača usmerava na proučavanje efekata inkluzivnog obrazovanja na bio-psiho-socijalne osobenosti ovih učenika. Brojni teorijski i istraživački podaci pokazuju da sredina u kojoj dete živi i uslovi koje ona obezbeđuje imaju značajnu ulogu u njegovom razvoju. Roditeljska podrška, vršnjačka prihvaćenost i odgovarajući obrazovni uslovi predstavljaju najznačajnije faktore razvoja socijalnih veština učenika sa smetnjama u razvoju.

Studija Van Haselta i sar. (Van Hasselt, et al. 1986) utvrdila je značajnu povezanost socijalnog ponašanja dece oštećenog vida i obrazovnih uslova. Uzorak su činili dečaci uzrasta 13-18 godina. Školu internatskog tipa pohađalo je 18 vizuelno ometene dece, dok je 17 dece bilo u redovnoj školi. Kontrolnu grupu je činilo 17 adolescenata tipičnog razvoja. Utvrđeno je da postoje razlike u ponašanju između svih grupa ispitanika, a značajne razlike javljaju se poređenjem grupa dece sa oštećenjem vida koje se školuju u različitim obrazovnim uslovima. Adolescenti u školama internatskog tipa prema proceni roditelja, nastavnika i same dece, ispoljavaju više disfunkcija na socijalnom polju, u odnosu na decu oštećenog vida u redovnoj školi, kao i kontrolnu grupu dece tipičnog razvoja. Kod slepih i slabovidih adolescenata koji pohađaju školu internatskog tipa, značajno je učestalije šizoidno, hostilno, obsesivno-kompulsivno i nekomunikativno ponašanje. Sličnu studiju, ali na učenicima mlađeg školskog uzrasta sproveli su Bilić - Prcić i Runjić (2009).

Na uzorku od 28 učenika sa oštećenjem vida iz redovnih škola i 12 iz specijalnih škola, utvrdili su da postoje značajne razlike u socijalnim veštinama prema mišljenju nastavnika, roditelja i samih učenika. Varijable na kojima su utvrđene razlike bile su iz područja Asertivnosti, Empatije i Samokontrole, dok u području Kooperativnosti nisu nađene značajne razlike između ove dve grupe ispitanika

Studije koja se bave proučavanjem efekata inkluzivnog obrazovanja na razvoj socijalnih veština kod dece sa smetnjama u razvoju, navode prilično kontradiktorne rezultate. Neki autori (Dale 1984; Lunas, 1986; Mac Cuspie, 1996; Rogow, 1997, prema: Maes, Grietens, 2004) ističu da pohađanje redovne škole zajedno sa decom tipičnog razvoja podiže nivo socijalnih veština dece sa senzornom ometenošću. Integracija ove dece u redovni školski sistem pruže široke mogućnosti za vršnjačku interakciju i omogućava više prirodnih kontakata kojima se uči prikladno socijalno ponašanje. Međutim, integrativan oblik školovanja biće u potpunosti efikasan samo onda kada dete sa oštećenjem vida ima pozitivne relacije sa vršnjacima tipičnog razvoja. U slučaju teškoća u uspostavljanju prikladnih socijalnih kontakata, najčešće se javljaju negativni ishodi školovanja u redovnoj školi, naročito na polju socijalne integracije. U slučaju da u redovnoj školi učeniku sa oštećenjem vida nije omogućeno da ravnopravno učestvuje u zajedničkim aktivnostima unutar vršnjačke grupe, škola predstavlja restriktivnu, a ne stimulativnu okolinu za slepog ili slabovidog učenika (Beauty, 1991; Masschelein et.al., 1996, prema: Maes, Grietens, 2004). S druge strane, u školama koje su namenjene učenicima sa određenom vrstom ometenosti dete se nalazi isključivo u grupi sebi sličnih vršnjaka. Takvo okruženje ne obezbeđuje model za učenje ponašanja koja dovode do pozitivnih socijalnih ishoda u široj društvenoj zajednici. Samim tim, ugrožen je razvoj socijalnih veština dece sa smetnjama u razvoju, ali i motivacija ove dece za učešće u aktivnostima vršnjaka tipičnog razvoja (Gašić - Pavišić, 2002).

CILJ ISTRAŽIVANJA

Cilj rada je ispitivanje nivoa socijalnih veština slepih i slabovidih učenika redovnih škola u odnosu na stepen oštećenja vida i pol, kao i poređenje nivoa socijalnih veština učenika sa oštećenjem vida iz redovnih škola i vršnjaka tipičnog razvoja.

METODOLOGIJA ISTRAŽIVANJA

U okviru šireg istraživanja koje se bavilo Socijalnim veštinama dece sa oštećenjem vida u različitim obrazovnim uslovima, prikupili smo podatke o slepoj i slabovidoj deci koja se školuju u redovnim školama, uz pomoć Saveza slepih Srbije i opštinskih, međuopštinskih i gradskih organizacija Saveza.

Uzorak je činilo 29 adolescenata sa oštećenjem vida, koji se školuju u redovnim školama Srbije, i 151 vršnjak tipičnog razvoja, uzrasta 13 do 19 godina. Učenici su pohađali završne razrede osnovnih škola (7. i 8. razred), odnosno srednje škole u četvorogodišnjem trajanju. Grupu dece sa oštećenjem vida, čine slabovidni i slepi učenici, u skladu sa kriterijumima Svetske zdravstvene organizacije (visus manji od 0,03).

Za prikupljanje podataka o socijalnim veštinama, korišćena je Skala socijalnog ponašanja u školi - SSBS-2 (Merrell K., 2002., School Social Behavior Scales, Second Edition). SSBS-2 je bihevioralna skala za skrining i procenu socijalne kompetentnosti (Skala A) i antisocijalnog ponašanja (Skala B) vezanog za školski kontekst. Namenjena je nastavnicima, i čine je 64 stavke koje se ocenjuju na petostepenoj skali Likertovog tipa.

Statistička obrada podataka izvršena je primenom softvera za obradu podataka Statistical Program for Social Science SPSS 17.0 for Windows. U obradi podataka korišćene su metode parametrijske statistike u cilju opisivanja karakteristika ispitivanih poduzoraka ispitanika (deskriptivni parametri: aritmetička sredina, standardna devijacija, procenti) i provere razlike među ispitivanim poduzorcima (jednofaktorska analiza varijanse – ANOVA).

REZULTATI ISTRAŽIVANJA

U skladu sa postavljenim ciljevima istraživanja, prikazani su rezultati ispitivanja socijalnih veština adolescenata sa oštećenjem vida u odnosu na stepen oštećenja vida (Tabela 1) i pol (Tabela 2).

Tabela 1- Deskriptivne mere slepih i slabovidnih učenika na SSBS-2 i rezultati analize varijanse

Subskala	Kategorizacija	N	AS	SD	Min.	Max.	F (Df)
Odnosi sa vršnjacima	Slep	15	56,47	14,106	18	70	,235
	Slabovid	13	58,69	9,259	44	70	(1,26)
Upravljanje sopstvenim ponašanjem	Slep	15	44,07	7,265	26	50	,381
	Slabovid	14	45,43	4,052	36	50	(1,27)
Akademska ponašanje	Slep	13	32,46	9,778	10	40	1,945
	Slabovid	13	36,38	2,694	30	40	(1,24)
Hostilno/Iritabilno	Slep	15	15,80	3,052	14	24	5,190*
	Slabovid	14	19,86	6,138	14	32	(1,27)
Antisocijalno/Agresivno	Slep	15	11,13	2,446	10	19	,182
	Slabovid	13	11,54	2,570	10	18	(1,26)
Drsko/Ometajuće	Slep	15	10,47	3,523	8	18	,864
	Slabovid	14	12,00	5,248	8	26	(1,27)
Socijalna kompetentnost ukupni skor	Slep	13	132,54	31,564	54	160	,903
	Slabovid	12	141,83	12,698	121	158	(1,23)
Antisocijalno ponašanje ukupni skor	Slep	15	37,40	8,500	32	56	1,295
	Slabovid	13	41,38	10,038	32	65	(1,26)

*Statistički značajno na nivou 0.05

Deskriptivne mere pokazuju da slabovidni učenici u poređenju sa slepim, imaju više skorove Odnosa sa vršnjacima, Upravljanja sobom i Akademskog ponašanja, kao i ukupan skor Socijalne kompetencije, ali statistički značajne razlike u ispitivanim domenima nisu utvrđene. Osim blago višeg nivoa socijalne kompetentnosti, slabovidni učenici ispoljavaju i više antisocijalnih ponašanja. Deskriptivne mere pokazuju više skorove Drsko/Ometajućeg i Antisocijalno/Agresivnog, kao i ukupan skor antisocijalnih ponašanja u grupi slabovidnih učenika. Međutim, i na ovim skalama statistički značajne razlike se nisu pojavile. Izuzetak

su razlike na subskalli Hostilno/Iritabilno ponašanje. Naime, analizom varijanse je utvrđeno, da slabovidni učenici na ovoj skali imaju statistički značajno viši skor ($F(1, 27) = 5.190$, $p < .05$), u poređenju sa slepim učenicima.

U Tabeli 2 prikazani su rezultati ispitivanja socijalnih veština devojaka i mladića sa oštećenjem vida koji se školuju u redovnim školama.

Tabela 2 - Deskriptivne mere mladića i devojaka oštećenog vida na SSBS i rezultati analize varijanse

Subskala	Pol	N	AS	SD	Min.	Max.	F (Df)
Odnosi sa vršnjacima	M	17	55,29	13,261	18	69	1,505
	Ž	11	60,91	9,082	44	70	(1,26)
Upravljanje sopstvenim ponašanjem	M	18	43,56	6,600	26	50	1,942
	Ž	11	46,64	4,007	36	50	(1,27)
Akademsko ponašanje	M	15	32,80	8,890	10	40	1,806
	Ž	11	36,64	3,668	28	40	(1,24)
Hostilno/Iritabilno	M	18	18,72	5,988	14	32	1,711
	Ž	11	16,18	2,926	14	22	(1, 27)
Antisocijalno/Agresivno	M	17	11,53	2,831	10	19	,300
	Ž	11	11,00	1,844	10	16	(1,26)
Drsko/Ometajuće	M	18	12,00	5,076	8	26	1,553
	Ž	11	9,91	2,844	8	16	(1,27)
Socijalna kompetentnost ukupni skor	M	14	131,36	28,849	54	156	1,758
	Ž	11	144,18	15,607	108	160	(1,23)
Antisocijalno ponašanje ukupni skor	M	17	40,65	10,862	32	65	,977
	Ž	11	37,09	5,991	32	48	(1,26)

Deskriptivne mere pokazuju da devojke sa oštećenjem vida koje se školuju u redovnim školama imaju više skorove svih ispitivanih domena socijalno kompetentnog, kao i niže skorove antisocijalnih ponašanja u poređenju sa mladićima, međutim, razlike nisu statistički značajne.

U Tabeli 3. prikazani su rezultati poređenja socijalnih veština učenika sa oštećenjem vida iz redovnih škola i vršnjaka tipičnog razvoja.

Tabela 3 – Deskriptivne mere učenika oštećenog vida u redovnoj školi i učenika tipičnog razvoja na SSBS-2 i rezultati analize varijanse

Subskala	Uzorak	N	AS	SD	Min.	Max.	F (Df)
Odnosi sa vršnjacima	OV	28	57,50	11,940	18	70	2,124
	BOV	151	54,50	9,628	26	70	(1,177)
Upravljanje sopstvenim ponašanjem	OV	29	44,72	5,873	26	50	1,482
	BOV	150	43,19	6,259	23	50	(1,177)
Akademsko ponašanje	OV	26	34,42	7,306	10	40	,443
	BOV	150	33,63	5,240	15	40	(1,174)
Hostilno/Iritabilno	OV	29	17,76	5,138	14	32	4,206*
	BOV	145	21,19	8,708	14	52	(1,172)
Antisocijalno/Agresivno	OV	28	11,32	2,465	10	19	2,969
	BOV	150	12,89	4,680	10	43	(1,176)
Drsko/Ometajuće	OV	29	11,21	4,427	8	26	1,098
	BOV	149	12,31	5,310	8	35	(1,176)
Socijalna kompetentnost – ukupni skor	OV	25	137,00	24,382	54	160	1,644
	BOV	149	131,58	18,670	72	160	(1,172)

Antisocijalno ponašanje	OV	28	39,25	9,292	32	65	4,295*
– ukupni skor	BOV	144	46,19	17,221	32	117	(1,170)

OV – deca s oštećenjem vida; BOV – deca bez oštećenja vida

*Statistički značajno na nivou 0.05

Deskriptivne mere pokazuju da učenici sa oštećenjem vida koji se školuju u redovnim školama imaju više skorove svih ispitivanih domena socijalno kompetentnog, i niže skorove antisocijalnih ponašanja u poređenju sa vršnjacima tipičnog razvoja.

Analizom varijanse utvrđene su statistički značajne razlike u antisocijalnim ponašanjima. Naime, slepi i slabovidni učenici koji se školuju u redovnim školama imaju značajno niži nivo problema u socijalnom ponašanju, odnosno učenici tipičnog razvoja na ovoj skali imaju statistički značajno viši skor ($p < .05$). U osnovi značajnosti razlike, stoji viši skor Hostilno/Iritabilnih ponašanja učenika tipičnog razvoja ($F(1, 172) = 4,206, p < .05$), u poređenju sa slepim i slabovidnim učenicima redovnih škola.

DISKUSIJA I ZAKLJUČAK

Rezultati istraživanja pokazuju da između mladića i devojaka sa oštećenjem vida, nema statistički značajnih razlika u ispitivanim aspektima socijalne kompetentnosti i antisocijalnih ponašanja, iako devojke ispoljavaju nešto viši nivo socijalnih veština. To odstupa od nalaza uobičajenih za decu i mlade tipičnog razvoja. Naime, kod dece i mladih polne razlike se javljaju kao konzistentan nalaz u većini istraživanja, a nastavnici, vaspitači i roditelji socijalnu kompetentnost devojčica procenjuju kao višu u odnosu na dečake (Lamb, Hwang, Broberg & Bookstein, 1988; Levendosky, Okun & Parker, 1995; McDowell, O'Neil & Parke, 2000, sve prema Jolić, 2007). U našoj sredini, kod srednoškolaca, istraživanjem Jolić (2007), utvrđene su statistički značajne polne razlike na gotovo svim varijablama socijalnih veština mladih tipičnog razvoja. Devojke imaju statistički značajno viši nivo socijalne kompetentnosti i slabije procenjeno antisocijalno ponašanje (Jolić, 2007).

Poređenjem nivoa socijalnih veština unutar grupe učenika sa oštećenjem vida, utvrdili smo da slabovidni učenici imaju viši nivo socijalne kompetentnosti ali i učestalije ispoljavanje eksternalizovanih ponašanja u poređenju sa slepim učenicima. Sa smanjenjem stepena oštećenja vida raste nivo Odnosa sa vršnjacima, Upravljanja sobom i Akademskog ponašanja, međutim u isto vreme učestalije se ispoljavaju različita ponašanja koja ukazuju na postojanje problema u socijalnom prilagođavanju. U ovom istraživanju, stepen oštećenja vida nije se pokazao kao prediktor uspešnijeg ispoljavanja socijalnih veština, što takođe odstupa od uobičajenih nalaza (Bilić-Prčić, Runjić 2009). Bez obzira na postojanje blagih međusobnih razlika u socijalnom ponašanju, slepi i slabovidni učenici koji se školuju u redovnim školama ispoljavaju visok nivo socijalne kompetencije i statistički se ne razlikuju od vršnjaka tipičnog razvoja.

Poređenjem socijalnih veština dece sa oštećenjem vida koji se školuju u redovnim školama i vršnjaka tipičnog razvoja, došli smo do interesantnih zaključaka. Nastavnici redovnih škola, ocenjuju socijalnu kompetentnost učenika sa oštećenjem vida višim ocenama, nego što to čine u grupi učenika tipičnog razvoja ($AS=137,02 : AS=131,00$), međutim razlike nisu statistički značajne. Značajne razlike utvrđene su na skali Antisocijalnih ponašanja ($p < 0.05$), u čijoj osnovi se nalazi viši nivo hostilno iritabilnih ponašanja grupe dece tipičnog razvoja. Učenici sa oštećenjem vida, u odnosu na učenike tipičnog razvoja, ređe ispoljavaju impulsivna, neprijateljska, brzopleta reaganja, hvalisavost, zadirkivanje i potrebu da se bude u centru pažnje. Bez obzira na postojanje

razlika između dece sa i bez oštećenja vida, u sve tri grupe ispitanika (slepi, slabovidni i učenici tipičnog razvoja), nivo antisocijalnih ponašanja je nizak, sudeći prema mogućem rasponu skorova na skali SSBS-2.

Ovi nalazi potvrđuju navode stranih autora (Buhrow, et al. 1998), koji ističu više sličnosti nego razlika u socijalno kompetentnom ponašanju dece sa oštećenjem vida koja se obrazuju u redovnim školama i dece opšte populacije. Naime, pohađanje redovne škole pruža široke mogućnosti za stupanje u interaktivni odnos sa vršnjacima tipičnog razvoja, čime se prirodnim putem uči prikladno socijalno ponašanje i na taj način pozitivno utiče na nivo socijalnih veština dece sa senzornom ometenošću (Dale 1984; Lunas, 1986; Mac Cuspie, 1996; Rogow, 1997, prema: Maes, Grietens, 2004). Kao deo procesa rehabilitacije, učenje i primena socijalnih veština je neophodna za prihvatanje deteta oštećenog vida od strane vršnjaka, ali i šire socijalne sredine. Potebno je ustanoviti strategije razvoja socijalnih veština dece oštećenog vida i pružiti im odgovarajuću pomoć i podršku u smislu pažljivog praćenja primene naučenih oblika ponašanja (Sacks, et al. 2001, prema: Celeste, 2007). Istraživanja ukazuju na to da smanjenje neprikladnih ponašanja (Jindal & Kato, 1994), podizanje nivoa odgovarajućih i smislenih povratnih informacija (Jindal-Snape, et al. 1998) i pruženje više mogućnosti za interakciju, mogu doprineti dostizanju visokog nivoa socijalnih veština dece oštećenog vida (sve prema: Jindal-Snape, 2004).

LITERATURA

1. Bilić – Precić, A. & Runjić, T. (2009). Integracija i socijalne vještine učenika oštećena vida nižeg školskog uzrasta, Istraživanja u specijalnoj edukaciji i rehabilitaciji, 559-568.
2. Buhrow, M.M., Hartshorne, T.S., & Bradley-Johnson, S. (1998). Parents and teachers ratings of the social skills of elementary-age students who are blind. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 92 (7), 503-602.
3. Celeste, M. (2007). Social skills intervention for a child who is blind, *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 101 (9), 521-533.
4. Gašić-Pavišić, S. Ž. (2002). Vršnjačko socijalno ponašanje dece sa smetnjama u razvoju. *Nastava i vaspitanje*, 51(5), 452-470.
5. Gresham, F.M., Sugai, G., & Horner, R.H. (2001). Interpreting outcomes of social skills training for students with high- incidence disabilities. *Exceptional Children*, 67 (3), 331-344.
6. Van Hasselt, V.V., Kazdin, A.E., & Hersen, M. (1986). Assessment of problem behavior in visually handicapped adolescents. *Journal of Clinical Child Psychology*, 15 (2), 134-141.
7. Jindal-Snape, D. (2004). Generalization and maintenance of social skills of children with visual impairments: self-evaluation and the role of feedback. *Journal of Visual Impairment & Blindness*, 98 (8), 486- 498.
8. Jolić, Z. (2007): Personalni korelati socijalne kompetentnosti, magistarski rad, Filozofski fakultet, Berograd, odbranjen 19.9.2007.
9. Maes, B. & Grietens, H. (2004). Parent-reported problem behavior among children with sensory disabilities attending elementary regular schools. *Journal of Devalopmental and Physical Disabilities*, 16 (4), 361-375.
10. Merrell, K. W. (2002). *School Social Behavior Scales, Second Edition*. Eugene, OR: Assessment-Intervention Resources.

SOCIAL SKILLS OF VISUALLY IMPAIRED PUPILS IN THE MAINSTREAM SCHOOLS

Aleksandra Grbović, Branka Eškirović, Branka Jablan
University of Belgrade, Faculty of Special Education and Rehabilitation

Social skills are the ability to perform socially significant behaviors exhibited in specific situations that predict important social outcomes for children and youth (Gresham, et al. 2001). Difficulties in receiving and usage of visual information in children with visual impairments affect the development, acquisition and the demonstration of social skills from the earliest age. Numerous theoretical and research data show, that the environment in which the child lives, and the conditions that it provides, have important role in the development of each child, including a child with visual impairments. Parental support, adequate integration into the peer group and relevant training requirements are the most important factors of development of social skills of blind and visually impaired students.

The aim of this paper was: 1) to examine the level of social skills of blind and low vision students in the mainstream schools, with regard to level of visual impairment and gender, 2) compare social skills of children with visual impairments in the mainstream schools with their peers.

The sample consists of 29 blind and low vision students, and 151 sighted peers. Students were attending 7th or 8th grade of elementary schools, and four-year secondary schools. Social skills are assessed as social competence and antisocial behaviors. The instrument - School Social Behavior Scales (SSBS-2, Merrell, 2002), was used to obtain data. Statistical Program for Social Sciences was used for statistical data processing.

The results show, that students with visual impairments who are educated in mainstream schools, have a high level of social behavior and do not differ from the sighted peers. Low vision students in comparison with the blind, have higher level of social competence, and antisocial behavior. In the same time, social behavior of girls is higher when compared with young men. Students with visual impairments have more socially competent behavior scores in comparison to sighted children, and significant differences were found in the antisocial behavior (level 0.05), which are based on a higher level of hostile / irritable behavior of the group of the typical development students.

Key words: *social competence, antisocial behavior, students with visual impairments, students of mainstream schools*